

BARTOSZ ZALEWSKI

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

HISTORYCZNE ZNACZENIE DEFINICJI
'IUS GENTIUM' ŚW. IZYDORA Z SEWILLI

1. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Zaproponowana przez św. Izydora z Sewilli (ok. 560-636) definicja pojęcia *ius gentium* stanowi jeden z najciekawszych fragmentów księgi V jego *Etymologii (Etymologiarum sive Originum libri XX)*¹. Święty Izydor antycypuje w niej rozumienie pojęcia *ius gentium*, które charakteryzowało wczesnonowożytną jurysprudencję i stanowiło fundament wykształcenia teorii współczesnego prawa międzynarodowego publicznego². Stanowiło to odejście od ujęcia kategorii *ius gentium* właściwego

¹ Zaproponowana przez Izydora definicja *ius gentium* była już przedmiotem dociekań naukowych – zob. S. RAMIREZ, *El derecho de gentes. Examen critico de la filosofia del derecho de gentes desde Aristoteles hasta Francisco Suarez*, Madrid-Buenos Aires 1955, s. 29-33; A. D'ORS, *En torno a la definicion isidoriana del 'ius gentium'*, [w:] *Derecho de gentes y organización internacional*, I, Santiago de Chile 1956, s. 11-40; J. de CHURUCCA, *La definición isidoriana de ius gentium*, «Estudios de Deusto» 30(68)/1982, s. 71-95; S. PULIATTI, *Ius gentium e disciplina dei rapporti internazionali in Isidoro di Siviglia*, [w:] *Ravenna Capitale. Uno sguardo ad Occidente. Romani e Goti - Isidoro di Siviglia*, red. G. BASSANELLI SOMMARIVA, S. TAROZZI, Dogana 2012, s. 27-38; B. WAUTERS, *Isidore of Seville on 'Ius Gentium': The View of a Theologian*, «The Journal of the History of International Law» 23.5/2021, s. 529-555.

² Por. M. KASER, *'Ius Gentium'*, Köln-Weimar-Wien 1993, s. 51.

dla rzymskiej jurysprudencji, cechując się tym samym wysokim stopniem oryginalności³. Warto zatem poddać izydoriańską definicję *ius gentium* analizie, która uwzględniałaby trzy zasadnicze perspektywy. Pierwsza z nich ma na celu charakterystykę definicji św. Izydora z uwzględnieniem rzymskich źródeł jurydycznych. Druga uwzględni współczesny biskupowi Sewilli kontekst polityczny i społeczny. Trzecia perspektywa powinna obejmować szerszą panoramę historyczną i koncentrować się na recepcji zawartego w *Etymologiach* ujęcia kategorii *ius gentium* w późniejszych stuleciach. Pozwoli to na dokonanie prawidłowej oceny historycznego znaczenia definicji *ius gentium* zaproponowanej przez św. Izydora z Sewilli.

2. DEFINICJA IUS GENTIUM ŚW. IZYDORA A POGLĄDY RZYMSKIEJ JURYSPRUDENCJI

Święty Izydor z Sewilli wskazywał, że prawo (*ius*) stanowi kategorię ogólną, opierającą się na ustawach (*leges*) oraz zwyczajach (*mores*)⁴. Samo pojęcie *ius* odnosi się przy tym wyłącznie do prawa ludzkiego (*lex humana*), odróżnianego od prawa Bożego określanego jako *fas*⁵. Biskup Sewilli wskazuje także, że prawo (*ius*) może być prawem naturalnym (*ius naturale*), prawem obywatelskim (*ius civile*) lub prawem narodów (*ius gentium*)⁶. Następnie przechodzi do zdefiniowania tych pojęć. *Ius naturale* jest wedle św. Izydora „wspólne wszystkim ludom, a wszędzie stosuje się je z naturalnej potrzeby, a nie z woli ustawodawcy. Dotyczy na przykład małżeństwa kobiety i mężczyzny, spadkobrania dzieci po rodzicach i wychowania potomstwa, posiadania rzeczy wszystkim wspólnych oraz tej szczególnej naszej wolności polegającej na nabywaniu

³ Por. G. LOMBARDI, *Sul concetto di 'ius gentium'*, Roma 1947, s. 387-388; S. PULIATTI, *op. cit.*, s. 29.

⁴ Isid., *Etym.* 5,3,1: *Ius generale nomen est, lex autem iuris est species. Ius autem dictum, quia iustum [est]. Omne autem ius legibus et moribus constat.*

⁵ Isid., *Etym.* 5,2,2: *Fas lex divina est, ius lex humana. Transire per alienum fas est, ius non est.*

⁶ Isid., *Etym.* 5,3,1: *Ius autem naturale [est], aut civile, aut gentium [...].*

na własność wszystkiego, co zostanie schwytane w powietrzu, na ziemi i w morzu⁷. Autor dodaje zaraz: „To samo dotyczy zwrotu rzeczy oddanych w depozyt lub użyczenie oraz odparcia przemocy siłą. Te bowiem działania i im podobne nigdy nie są bezprawiem, ale uchodzą za naturalne i słuszne⁸. *Ius civile* jest z kolei tym, „[...] co jakiś lud lub państwo ustanawia dla siebie z przyczyny ludzkiej lub boskiej⁹”.

Jako trzecia przytoczona zostaje definicja *ius gentium*, która ma jednak charakter odmienny od dwu pozostałych. Nie zawiera ona przede wszystkim próby uchwycenia istoty zjawiska definiowanego, ograniczając się do wyliczenia instytucji mieszczących się w pojęciu *ius gentium* oraz wskazania jego etymologii. Jak zatem pisał św. Izydor:

Prawem narodów jest osiedlanie się, budowa domów, fortyfikowanie, prowadzenie wojen, zasady dotyczące jeńców, niewoli, prawa powrotu, traktaty pokojowe, rozejmy, zapewnienie nietykalności ambasadorów, zakaz małżeństw z cudzoziemcami. Dlatego zaś zwie się je prawem narodów, gdyż niemal wszystkie narody się nim posługują¹⁰.

Przytoczona definicja ma zatem charakter zakresowy. Być może wynika to z trudności, jakie napotkał św. Izydor, próbując uchwycić istotę pojęcia *ius gentium*. W świetle zaproponowanego przez Izydora podziału prawa na naturalne, obywatelskie i narodów trudno byłoby ustalić, czym w zasadzie różni się *ius gentium* od prawa naturalnego.

⁷ Isid., *Etym.* 5,3,1: [...] *Ius naturale [est] commune omnium nationum, et quod ubique instinctu naturae, non constitutione aliqua habetur; ut viri et feminae coniunctio, liberorum successio et educatio, communis omnium possessio, et omnium una libertas, adquisitio eorum quae caelo, terra marique capiuntur.* Tłum. za: IZYDOR Z SEWILLI, *O prawach*, red. A. DĘBIŃSKI, M. JOŃCA, Lublin 2021, s. 33.

⁸ Isid., *Etym.* 5,3,2: *Item depositae rei vel commendatae pecuniae restitutio, violentiae per vim repulsio. Nam hoc, aut si quid huic simile est, numquam iniustum [est], sed naturale aequumque habetur.* Tłum. za: IZYDOR Z SEWILLI..., s. 35.

⁹ Isid., *Etym.* 5,4,1: *Ius civile est quod quisque populus vel civitas sibi proprium humana divinaque causa constituit.* Tłum. za: IZYDOR Z SEWILLI..., s. 37.

¹⁰ Isid., *Etym.* 5,6,1: *Ius gentium est sedium occupatio, aedificatio, munitio, bella, captivitates, servitutes, postliminia, foedera pacis, indutiae, legatorum non violandorum religio, conubia inter alienigenas prohibita. Et inde ius gentium, quia eo iure omnes fere gentes utuntur.* Tłum. za: IZYDOR Z SEWILLI..., s. 39 oraz 41.

Zarówno rzymscy juryści, jak i średniowieczni legiści podkreślali bowiem, że zasadnicza różnica między prawem naturalnym a prawem narodów dotyczyła podmiotowego zakresu jego obowiązywania. Fundamentalne znaczenie miała tu opinia Ulpiana, który wskazywał: „*Ius gentium* jest to prawo, którym posługują się narody ludzkie. Łatwo jest odróżnić je od prawa naturalnego, bowiem pierwsze jest wspólne wszystkim istotom żywym, drugie zaś jedynie ludziom”¹¹. W średniowieczu powtarzano ją wielokrotnie – czynił to choćby Rogerius¹², Placentinus¹³, Azo Portius¹⁴ oraz Akursjusz¹⁵. Paradoksalnie prowadziło to jednak do zamieszania pojęciowego i częściowego utożsamienia pojęcia *ius naturale* oraz *ius gentium*, czego przykłady odnajdujemy zarówno w twórczości Rogeriusa¹⁶, jak i w *Glossa Accursiana*¹⁷. Pogląd wyrażony

¹¹ D. 1,1,1,4: *Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur. Quod a naturali recedere facile intellegere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit.* Tłum. za: A. TARWACKA, *O sprawiedliwości i prawie: 1 tytuł 1 księgi Digestów: tekst – tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 3.2/2003, s. 359.

¹² Rogerius, *Quaestiones Super Institutis* 1,2,1: *Dicitur ius 'naturale' quasi a natura animali, quod omnium animalium sit commune, ut in hoc titulo.* Cyt. za: H. KANTOROWICZ, *Studies in the Glossators of the Roman Law*, Cambridge 1938, s. 275.

¹³ Placentinus, *In summam Institutiones sive Elementa*, Moguntiae 1535, fol. 3: *Ius gentile est, quo utuntur soli homines, suntque haec iura prodita alias propter utilitatem, ut iura commertiorum, alias propter necessitate, ut iura bellorum, nam et bella iusta sunt ex parte iniurias propulsantium.*

¹⁴ Azo Portius, *Summa Azonis locuples iuris civilis thesaurus*, Basileae 1563, col. 1072: *Hoc autem ius gentium solis hominib. commune est: veluti erga Deum religio, ut parentib. et patriae pareamus, ut vim atque iniuriam propulemus.*

¹⁵ Gl. *Humanae* ad D. 1,1,1,4: *Et solae, nam et iure nat. utuntur, sed non solae.* Cyt. wedle wydania: *Corpus Iuris Civilis Iustinianei. Tomus hic Primus Digestum Vetus continet*, ed. D. Gothofredus, Lugduni 1627. Zob. także: gl. *Iuri communi* ad D. 1,1,6. Zob. także: gl. *Ius gentium* ad D. 1,1,9.

¹⁶ Zob. Rogerius, *Quaestiones Super Institutis* 1, 2, 1: *Dicitur etiam ab humana natura ius 'naturale' illud, quod omnium dumtaxat hominum commune est, in qua significatione ius gentium 'naturale' vocatur.* Cyt. za: H. KANTOROWICZ, *op. cit.*, s. 275.

¹⁷ Gl. *Quod natura* ad D. 1,1,1,3: *Id est Deus et sic nominativi. 2. Vel dic quod sit ablativi casus. Item not. ius naturale quatuor modis dici. Primo, lex Mosaica, ut Instit. de iure nat. gent. § j.2. Secundo, instincto naturae, ut hic. 3 Tertio, ius gentium: ut Instit. de re. div. §. singulorum. 4. Quarto, ius praetorium: ut j. de min. l. j. et facit Instit. de iur.*

w głosie miał tymczasem duże znaczenie, ponieważ powielali go również liczni późniejsi juryści.

Tworząc autonomiczną i oderwaną od ujęcia właściwemu Ulpianowi definicję *ius naturale* odnoszącą się wyłącznie do ludzi, również św. Izydor stanął wobec problemu odpowiedniego ujęcia istoty *ius gentium*¹⁸. Zreferowane wywody biskupa Sewilli na temat pojęcia prawa ludzkiego (*ius*) oraz Bożego (*fas*) pozwalają stwierdzić, że *ius gentium* mieściłoby się w pojęciu prawa ludzkiego o charakterze zwyczajowym. Święty Izydor podkreśla bowiem, że prawem narodów „posługują się niemal wszystkie ludy” (*omnes fere gentes utuntur*), a w innym miejscu zwraca uwagę, że zwyczajem nazywamy to, co „pozostaje w powszechnym użyciu” (*vocata autem consuetudo, quia in communi est usu*)¹⁹.

Etymologia sformułowania *ius gentium* daje też pewne wyobrażenie o tym, co wpłynęło na treść definicji św. Izydora. Warto zwrócić uwagę, że pod względem strukturalnym przypomina ona nieco wyliczenie instytucji wywodzonych z *ius gentium*, jakie dał Hermogenianus w księdze pierwszej swoich *Iuris Epitomae*²⁰. Obydwa fragmenty mają bowiem charakter katalogu instytucji, które mieszczą się w pojęciu *ius gentium*. Pod względem struktury wyliczenie Hermogenianusa sprawia jednak wrażenie dość nieporadnego. Jak słusznie zauważył Max Kaser, jurysta niejako odwrócił w nim kolejność przyczynową, tak jakby *ius gentium* było źródłem wymienianych instytucji²¹. Jest to zapewne wyraz braku odpowiedniej językowej precyzji. Jak bowiem zasadnie wywodził Gabrio Lombardi, jurysprudencja nie traktowała *ius gentium* jako „źródła prawa”, ale jako pewną kategorię pojęciową obejmującą określoną grupę norm i instytucji²².

Pod względem zawartości merytorycznej wyliczenie Hermogenianusa posiada natomiast nieliczne punkty wspólne z definicją św. Izydora.

natur.in princ. 5. Quinto: ut j.eod.l.pen.in princip. et sic s. accipitur proxim.S.et sic in idem recidit.

¹⁸ Por. S. RAMIREZ, *op. cit.*, s. 33.

¹⁹ Zob. Isid., *Etym.* 5,3,4 oraz 5,6,1.

²⁰ Fragment zachowany za pośrednictwem D. 1,1,5 (zob. poniżej).

²¹ Zob. M. KASER, *op. cit.*, s. 49-50.

²² G. LOMBARDI, *op. cit.*, s. 262.

Powołując po raz wtóry autorytet Kasera, dostrzec można, że Hermogenianus kataloguje instytucje *ius gentium* w oparciu o kryterium uniwersalnego ich występowania w całym znanym ówczesnie świecie²³. Rzymski jurysta wskazywał bowiem:

Na mocy *ius gentium* rozpoczęte zostały wojny, wyodrębnione narody, założone królestwa, przydzielona własność, wytyczone granice gruntów, postawione budynki, wprowadzony handel, umowy kupna-sprzedaży, najmu, zobowiązania: poza tymi, które zostały wprowadzone na mocy *ius civile*²⁴.

Do punktów zbieżnych z definicją św. Izydora zaliczyć możemy zatem regulacje dotyczące prowadzenia wojen oraz zasiedlenie i zabudowę. Z pewnością św. Izydor podzielał również stanowisko rzymskich jurystów o tym, że do instytucji *ius gentium* zalicza się niewola²⁵. W pozostałym zakresie obydwaj katalogi nie pokrywają się ze sobą. Podczas gdy Hermogenianus odnosi się do instytucji prawa prywatnego, jak prawo własności oraz niektóre spośród kontraktów, św. Izydor pisze o zasadach dotyczących chwytania i statusu jeńców, *postliminium*, traktatach pokojowych, rozejmach i zapewnieniu nietykalności ambasadorów. Jakkolwiek zatem w literaturze dominuje pogląd, że w przypadku omawianego tekstu Hermogenianusa dostrzegalne są pewne zaczątki myślenia o *ius gentium* w kategoriach zbliżonych św. Izydorowi²⁶, to nie wydaje się, by należało wiązać z tym jakieś daleko idące skutki. W wyliczeniu Hermogenianusa dominują instytucje prawa prywatnego, nawet jeżeli nie są one wysunięte na czoło. Może to dowodzić, że jurysta miał ambicję ujęcia ich niejako w porządku chronologicznym, poczynając od tych, które uważał za najstarsze (zakładając, że uznawał sytuację konfliktów i walk za niejako naturalną dla człowieka, antycypując w pewien sposób

²³ M. KASER, *op. cit.*, s. 50.

²⁴ D. 1,1,5: *Ex hoc iure gentium introducta bella, discretiae gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, aedificia collocata, commercium, emptiones venditiones, locationes conductiones, obligationes institutae: exceptis quibusdam quae iure civili introductae sunt*. Tłum. za A. TARWACKA, *op. cit.*, s. 361.

²⁵ Zob. Isid., *Etym.* 5,6,1 oraz D. 1,1,4.

²⁶ Zob. M. KASER, *op. cit.*, s. 49-51; S. PULIATTI, *op. cit.*, s. 32-33.

antropologiczną wizję Tomasza Hobbesa). W definicji św. Izydora w zasadzie jedyną instytucją z zakresu prawa prywatnego jest natomiast zakaz małżeństw z cudzoziemcami²⁷.

W tym też względzie dostrzegamy kolejną różnicę w stosunku do źródeł rzymskich. Jak bowiem wskazywał Ulpian, fundamentalnym dla prawa rzymskiego podziałem było rozróżnienie na prawo publiczne i prywatne²⁸. Jurysta odnosił pojęcie *ius gentium* wyłącznie do sfery prawa prywatnego, podkreślając, że jest ono „trzyczęściowe” (*tripertitum*)²⁹. Obejmowało ono bowiem *ius naturale*, *ius gentium* i *ius civile*. Jak wiadomo, św. Izydor przeprowadził analogiczne rozróżnienie, ale odniósł je nie do prawa prywatnego, ale do całego *ius* jako takiego. Jest to zrozumiałe w kontekście przyjętego przez biskupa Sewilli katalogu instytucji, które genezą swoją sięgały prawa narodów. Izydor uniknął w ten sposób pewnej niekonsekwencji, którą dostrzegamy w źródłach rzymskich. Jakkolwiek bowiem Ulpian stwierdza, że *ius gentium* jest pojęciem z zakresu prawa prywatnego, to katalog instytucji opracowany przez Hermogenianusa – obejmujący przecież „wprowadzenie wojen”, „wyodrębnienie narodów” i „założenie królestw” – przeczy pogładowi Ulpiana. W tym względzie koncepcja św. Izydora jest niewątpliwie

²⁷ Por. M. KASER, *op. cit.*, s. 51. Do instytucji prawa prywatnego można byłoby zaliczyć wprawdzie również *ius postliminii*, a także *occupatio*, ale zważywszy na kontekst, w którym się one pojawiają, pogląd ten należy odrzucić. *Ius postliminii* jest bowiem wskazane jako jedna z instytucji z zakresu „prawa wojennego”, natomiast *sedium occupatio* odnosi się najpewniej do zajmowania terytoriów przez całe ludy (wskazuje na to dalsze odwołanie do fortyfikowania takich terenów), nie zaś do zawłaszczania rzeczy pozbawionych właściciela przez jednostki.

²⁸ D. 1,1,1,2: *Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.*

²⁹ Dowodem na konsekwencję Ulpiana w tym względzie może być inny fragment z pism tego jurysty – D. 2,14,5: *Conventionum autem tres sunt species. Aut enim ex publica causa fiunt aut ex privata: privata aut legitima aut iuris gentium. Publica conventio est, quae fit per pacem, quotiens inter se duces belli quaedam paciscuntur.*

daleko bardziej spójna i logiczna niż zebrane przez komisję Tryboniana fragmenty z dzieł klasycznej jurysprudencji.

Biorąc pod uwagę tak znaczące rozbieżności między ujęciem Hermogenianusa a stanowiskiem św. Izydora, należy postawić pytanie o okoliczności, które wpłynęły na treść definicji *ius gentium* zawartej w *Etymologiach*. Pewną wskazówką będą tu sformułowane przez św. Izydora uwagi na temat źródeł językowych tego pojęcia – *ius gentium* to prawo, którym „posługują się niemal wszystkie ludy”, a zatem mające znaczenie szersze niż tylko dla jednego plemienia, ludu czy królestwa. Jeżeli też przyjąć tezę o zwyczajowym charakterze norm *ius gentium* za prawidłową, to można pokusić się o wnioski, że św. Izydor konstruował definicję prawa narodów w oparciu o własne obserwacje otaczającej go rzeczywistości społecznej i politycznej Europy Zachodniej wczesnego średniowiecza. Wówczas zrozumiałe stanie się, dlaczego rozumienie pojęcia *ius gentium* właściwe prawu rzymskiemu nie zostało recypowane do *Etymologii*. Przypomnieć należy, że przez pojęcie *ius gentium* rozumieli rzymscy juryści zespół norm, które w mniejszym stopniu odnoszą się do relacji międzynarodowych, a przede wszystkim stanowią zwyczajowo ugruntowane sposoby postępowania w zakresie obrotu handlowego. Potwierdza to wszak znany już fragment z twórczości Hermogenianusa, który w drugiej części swego katalogu wskazuje: „Na mocy *ius gentium* [...] wprowadzony [został] handel, umowy kupna-sprzedaży, najmu, zobowiązania: poza tymi, które zostały wprowadzone na mocy *ius civile*”. Oczywiście sam Izydor mógł nie znać zestawienia, którego autorem był Hermogenianus. Biskupowi Sewilli nie była bowiem znana treść kompilacji justyniańskiej, a zapewne i *Iuris epitomae* Hermogenianusa nigdy nie trafiły w jego ręce.

3. DEFINICJA IUS GENTIUM ŚW. IZYDORA W ŚWIETLE WARUNKÓW SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH PRZEŁOMU ANTYKU I ŚREDNIOWIECZA

W czasach św. Izydora pojęcie *ius gentium* rozumianego jako normy zwyczajowe regulujące wymianę towarowo-pieniężną – właściwe wysoko

rozwiniętej pod względem kulturowym, społecznym i ekonomicznym wspólnocie ludów zamieszkujących basen Morza Śródziemnego – nie miało już racji bytu. W pierwszej połowie VII w. obszary dawnego Cesarstwa Zachodniorzymskiego częściowo pozostawały pod władzą ludów barbarzyńskich, co dotyczyło – poza wizygocką Hiszpanią w części południowej (Betyka) opanowanej przez Bizantyjczyków – również Galii pozostającej pod władzą Franków, Brytanii pod rządami Anglosasów i podzielonej między Cesarstwo Wschodniorzymskie i Longobardów Italii³⁰.

Pierwotnie, z punktu widzenia Imperium, państwa barbarzyńskie miały różnorodny status prawny³¹. Byli bowiem częściowo barbarzyńcy osiedlani w oparciu o zawierane z Rzymianami traktaty i porozumienia, zyskując przy tym status sprzymierzeńców (*foederati*). W takim przypadku osadnictwo i przydział ziemi określany był przynajmniej formalnie – jak się na ogół przyjmuje w historiografii – w oparciu o regulacje zawarte w cesarskich konstytucjach na zasadach zakwaterowania wojskowego (*hospitalitas*)³². Ogólniejszy charakter w tym zakresie miała konstytucja cesarza Arkadiusza i Honoriusza z 398 r., ustanawiająca zasadę przydziału trzeciej części powierzchni domostwa na potrzeby

³⁰ Zob. B. ZIENTARA, *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 2002, s. 67.

³¹ Szerzej na ten temat zob.: M. WILCZYŃSKI, *Germanie w służbie zachodniorzymskiej w V w. n.e.*, Oświęcim 2018, s. 483 i n.

³² Zob. K. KORANYI, *Powszechna historia państwa i prawa w zarysie, II: Epoka feudalizmu*, Warszawa 1955, s. 20; H. WOLFRAM, *Historia Gotów*, Warszawa-Gdańsk 2003, s. 258; M. WILCZYŃSKI, *op. cit.*, s. 487. Szersza analiza problemu osadnictwa barbarzyńskiego na ziemiach Cesarstwa Rzymskiego: E. GAUPP, *Die Germanischen Ansiedlungen und Landtheilungen in den Provinzen des Römischen Westreiches*, Breslau 1844; F. LOT, *Du régime de l'hospitalité*, «Revue belge de philologie et d'histoire» 7.3/1928, s. 975-1011; S.J.B. BARNISH, *Taxation, Land and Barbarian Settlement in the Western Empire*, «Papers of the British School at Rome» 54/1986, s. 170-195; W. GOFFART, *Administrative Methods of Barbarian Settlement in the Fifth Century: The Definitive Account*, [w:] *Gallien in Spätantike und Frühmittelalter. Kulturgeschichte einer Region*, red. S. DIEFENBACH, G.M. MÜLLER, Berlin-Boston 2013, s. 45-56; A.T. YOUNG, 'Hospitalitas': *Barbarian settlements and constitutional foundations of medieval Europe*, «Journal of Institutional Economics» 14.4/2018, s. 715-737.

kwaterowanych żołnierzy³³. Wiemy też, że w przypadku osadnictwa barbarzyńskiego proporcje te ulegały niekiedy modyfikacji³⁴. Brak jednak zachowanych konstytucji cesarskich, które bezpośrednio odnosiłyby się do statusu *foederati* w tym zakresie³⁵.

W przypadku osiedlenia barbarzyńców w porozumieniu (choćby wymuszonym) z Rzymianami, zwłaszcza w początkach V stulecia, władca barbarzyński miał przynajmniej w teorii dwojaki status – był królem swego ludu oraz rzymskim oficerem³⁶. Tak było w przypadku wizygotckich królów Alaryka i Ataulfa, a także władców burgundzkich. Podobna sytuacja zaistniała później w przypadku ostrogockiego państwa Teodoryka Wielkiego (zm. 526 r.). *Flavius Theodoricus rex* sprawował władzę monarszą nad własnym ludem, a jednocześnie uznawał swoje italskie państwo za część Cesarstwa Rzymskiego, co przejawiało się w kompetencji urzędujących w Konstantynopolu cesarzy do nominowania senatorów, nadawania tytułu patrycjusza oraz powoływania konsulów³⁷. Nieco odmiennie kształtowała się sytuacja w przypadku wizygotckiego „państwa tuluzańskiego”, które wprawdzie funkcjonowało formalnie w oparciu o *foedus* z Rzymianami zawarty w 416 r.³⁸, ale którego władcy nie dążyli do przyjmowania rzymskich funkcji oficerskich³⁹.

Częściowo osadnictwo barbarzyńskie następowało jednak w oparciu o podbój określonych obszarów państwa rzymskiego. Z sytuacją taką

³³ Zob. C.Th. 7, 8, 5. Por. również: A. ŚWIĘTOŃ, *Odpowiedzialność żołnierzy za szkody wyrządzone na majątku osób prywatnych ('privati') w świetle 7 księgi Kodeksu Teodozjańskiego – zarys problemu*, «Studia Prawnoustrojowe» 27/2015, s. 89.

³⁴ F. LOT, *op. cit.*, s. 977.

³⁵ Jak wskazuje H. SIVAN, spośród zachowanych konstytucji do *foederati* odnoszą się jedynie trzy (C.Th. 7,13,16; Nov. Val. 9,1; Nov. Theod. 24,1), nie regulując jednak w żadnym przypadku ich statusu – H. SIVAN, *On 'Foederati', 'Hospitalita's, and the Settlement of the Goths in A.D. 418*, «The American Journal of Philology» 108.4/1987, s. 765.

³⁶ M. WILCZYŃSKI, *op. cit.*, s. 490 oraz 492.

³⁷ H. WOLFRAM, *op. cit.*, s. 330-331.

³⁸ *Ibidem*, s. 199 oraz 206. H. SIVAN (*On 'Foederati'...*, s. 771) uważa jednak, że osadnictwo wizygotckie w Akwitanii opierało się raczej na rzymskich regulacjach dotyczących weteranów wojskowych.

³⁹ M. WILCZYŃSKI, *op. cit.*, s. 490-491.

spotkamy się choćby w przypadku afrykańskiego królestwa Wandalów istniejącego w latach 439-534 oraz współczesnego Izydorowi królestwa Longobardów w Italii. Niezależnie jednak od postrzeganych z rzymskiej perspektywy podstaw prawnych osadnictwa barbarzyńskiego, państwa germańskie już od chwili powstania lub też stopniowo dochodziły do faktycznej niezależności, którą z czasem manifestowano również w sferze ideologicznej oraz prawno-ustrojowej. Proces ten był szczególnie dostrzegalny w VI w., co sprzyjało przemianom w rozumieniu pojęcia *ius gentium* na dawnych obszarach Cesarstwa Zachodniorzymskiego. Ówczesni władcy, tacy jak królowie Wizygotów Alaryk II, Leovigild oraz Rekkeswind, król Burgundów Gundobad czy późniejszy władca Longobardów Rotar, zaczęli wydawać własne spisy praw, zarówno dla ludności rzymskiej (*leges romanae barbarorum*), jak i dla przedstawicieli swoich szczepów. Wedle niektórych badaczy miało to akcentować znaczenie barbarzyńskich królów jako następców rzymskich cesarzy⁴⁰. Teza ta może być dyskusyjna, jeżeli tylko wspomnimy o tym, że chociażby w tzw. edykcje Rotara z 643 r. wyraźnie wskazuje się na konieczność zatwierdzenia spisu praw poprzez aklamację w trakcie wiecu plemiennego „podług rytu naszych przodków” (*per gairethinx secundum ritus gentis nostrae confirmantes*)⁴¹. Niemniej odejście od tradycji ustnej w stronę

⁴⁰ Zob. P. TYSZKA, *Prawa barbarzyńskie o czynach przeciw ciału i cielesności człowieka (od końca V do początków IX wieku)*. 'Corpus hominis' jako kategoria kulturowa, Lublin 2010, s. 29; Ch. SCHOLL, 'Imitatio Imperii'? Elements of Imperial Rule in the Barbarian Successor States of the Roman West, [w:] *Transcultural Approaches to the Concept of Imperial Rule in the Middle Ages*, red. Ch. SCHOLL, T.R. GEBHARDT, J. CLAUSS, Frankfurt am Main-New York 2017, s. 25.

⁴¹ *Edictum Rothari regis* § 386: *Praesentem vero dispositionis nostrae edictum, quem deo propitio cum summo studio et summis vigilis a celestem faborem praestitis inquirentes et rememorantes antiquas legis patrum nostrorum, quae scriptae non erant, concedimus, et quod pro commune omnium gentis nostrae utilitatibus expediunt, pari consilio parique consensum cum primatos iudices cunctosque felicissimus exercitum nostrum augentes constituimus, in hoc membranum scribere iussimus; pertractantes et sub hoc tamen capitulo reservantes, ut, quod adhuc annuentem divinam clementiam per subtilem inquisitionem de antiquas legis langobardorum, tam per nosmetipsos quam per antiquos homines, memorare potuerimus, in hoc edictum subiungere debeamus; addentes, quin etiam et per gairethinx secundum ritus gentis nostrae confirmantes, ut sit haec lex firma et stabelis, quatinus nostris felicissimis et futuris temporibus firmiter*

stanowienia praw spisanych – nawet mających podwójną legitymację inicjatywy władcy oraz wielmożów i akceptacji wiecu – było manifestacją własnej niezależności wobec potęg ościennych, a zwłaszcza wobec Bizancjum.

Opierająca się na powielaniu wschodniorzymskich ceremoniałów i tytułów tzw. *imitatio imperii*, spełniała podobną funkcję. W sferze *forum internum* wzmacniała ona oczywiście autorytet władcy wobec ludności romańskiej⁴². W stosunkach zewnętrznych w ten sposób można było podkreślać własną niezależność, a nawet równorzędność względem cesarzy rezydujących w Konstantynopolu⁴³. Jak wskazuje się w literaturze, *imitatio imperii* realizowała się przede wszystkim w trzech sferach – polityki wewnętrznej, dyplomacji oraz ceremoniału i autoprezentacji władcy⁴⁴. Jeżeli chodzi o kwestię autoprezentacji monarszej, to dotyczyło to nie tylko tytulatury, lecz także insygniów i ubioru. W tym względzie wiadome jest, że król wizygocki Teodoryk II (453-466) był jednym z nielicznych władców barbarzyńskich, który już w V w. poważił się nosić cesarską purpurę⁴⁵.

Wiemy również o dużej aktywności dyplomatycznej królów barbarzyńskich, zarówno w stosunkach między sobą, jak i z Cesarstwem⁴⁶.

et inviolabiliter ab omnibus nostris subiectis custodiatur. Zob. także: K. MODZELEWSKI, *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004, s. 49.

⁴² Ch. SCHOLL, *op. cit.*, s. 21.

⁴³ Trzeba jednak przyznać, że *imitatio imperii* mogła pełnić i funkcję odwrotną – mającą akcentować przynależność do Cesarstwa. Dobitym tego przykładem są człołbitne sformułowania zawarte w liście Teodoryka Wielkiego do cesarza Anastazjusza, który zachował się w *dossier* Kasjodora. Teodoryk podkreślał w nim: „Królestwo nasze jest imitacją Waszego, ukształtowaną na dobry wzór przykładu jedyne go Imperium” – Cass., *Variae* 1,1,3: *Regnum nostrum imitatio vestra est, forma boni propositi, unici exemplar imperii...* (tłum. własne).

⁴⁴ Ch. SCHOLL, *op. cit.*, s. 22.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 32.

⁴⁶ Por. uwagi S. PULLATTIEGO, *op. cit.*, s. 28. Autor surowo ocenia politykę „międzynarodową” władców barbarzyńskich, akcentując ich wiarołomstwo. Faktem jest, że stosowano środki niezwykle brutalne – przykładem może być okaleczenie (przez obcięcie nosa) nieznaney z imienia księżniczki wizygockiej, będącej pierwszą żoną Huneryka, późniejszego króla Wandalów. Jednak i Rzymianie nie należeli do szczególnie humanitarnych (zob. przykładowo: B. ZALEWSKI, *'Humanitas' and 'Severita'*

W *Historia de regibus Gothorum, Vandalorum et Suevorum* sam Izydor kilkukrotnie wspomina o wysyłaniu poselstw (*legationes*) do cesarzy lub władców barbarzyńskich⁴⁷. Co istotne, termin *foedus* jest odnoszony przez biskupa Sewilli nie tylko do porozumień barbarzyńców z Rzymianami, lecz także do traktatów pomiędzy władcami barbarzyńskimi⁴⁸. W *Variae* Kasjodora (zm. 585 r.) zachowała się z kolei formuła dotycząca zaopatrzenia obcych poselstw powracających do własnych krajów⁴⁹. W tym samym zbiorze odnaleźć także można list króla ostrogockiego Teodahada (zm. 536 r.) do Justyniana Wielkiego (zm. 565 r.), w którym pojawiają się terminy *tractatus* oraz *foedus* stosowane na oznaczenie porozumień międzynarodowych⁵⁰. W sferze tej wykształciła się

On Possible Impact of Christianity on Roman Criminal Law in 4th Century, «Studia Prawnicze KUL» 80.4/2019, s. 249-272, oraz IDEM, 'Humanitas' w ustawodawstwie Konstancyjna Wielkiego. *Religia – polityka – prawo*, Lublin 2021, s. 295 i n.). Należy też pamiętać, że historię ówczesną znamy głównie z przekazów rzymskich intelektualistów.

⁴⁷ Zob. Isid., *Hist. Reg.* 34 (poselstwo Euryka do cesarza Leona), 77 (poselstwo Genzeryka do cesarza Walentyniana III), 90 (poselstwo Remismunda do Teodoryka II). Por. także przykładowe fragmenty z twórczości niemal współczesnego Izydorowi św. Grzegorza z Tours – Greg. Tur., *Hist.* 2,8; 2,27-28; 2,32 i 35.

⁴⁸ Zob. Isid., *Hist. Reg.* 73 oraz 90. Podobnie Grzegorz z Tours: Greg. Tur., *Hist.* 2,19; 3,15; 4,16.

⁴⁹ Cass., *Variae* 7,33,1: *Quis dubitet utilitatis publicae interesse rationem, ut, quibus nos constat dona conferre, nullam videantur itineris iniuriam sustinere, quando nec vobis morarum detrimenta faciunt et illi se bene habitos fuisse cognoscunt? atque ideo humanitatem subter annexam vel ad equos capitum definitum illius gentis legatis sine aliqua tarditate praestabit, quatenus ad sedes suas inremunerati non debeant pervenire, quia festinantibus gratior est celeritas in redeundo quam quaelibet munerum magnitudo.*

⁵⁰ Cass., *Variae* 10,22,2: *Pro nobis potius tractate quod convenit. trahitur enim ad benivola, cui causa creditur rationabiliter ordinanda, nec potest utilitatem propriam anteferre, cui magis decorum est credenti profutura praestare. considerate etiam, principes docti, et Ablabi vestri historica monumenta recolite, quantum decessores vestri studuerint de suo iure relinquere, ut eis parentum nostrorum foedera provenirent. aestimate, qua gratia debent oblata suscipi, quae consuerant postulari. non arroganter loquimur, qui veritatem fatemur. gloriae vestrae potius proficit quod demonstrare contendimus, quando nunc illi vestram gratiam ultro quaerunt, qui suis parentibus meliores se esse cognoscunt. associantur amicitia gratuita vestris animis quos prius vobis largitatis studio iungebatis, ne bona tantum illorum temporum fuisse credantur, quae vos et copiosa benignitate vincitis et affluenti munere superatis.*

specyficzna sytuacja, jak bowiem zauważa Marek Wilczyński, „[...] od czasów Odoakra Zachód powrócił formalnie pod władzę jednego cesarza rzymskiego, a cesarze wschodniorzymscy nie zaakceptowali nigdy uszczuplenia ziem cesarstwa (poza traktatem z Gejzerykiem z 474 r.) i formalnie traktowali wszystkie ziemie barbarzyńców jako dzierżone na zasadzie *foedus*, a więc prawnie należące do cesarstwa”⁵¹. Stanowisko władców barbarzyńskich – z nielicznymi wyjątkami, których sztandarowym przykładem może być Teodoryk Wielki – musiało być dokładnie odwrotne.

Całokształt tych okoliczności pozwala wyjaśnić, dlaczego w definicji św. Izydora pojawia się problematyka zasiedlenia określonych terenów i ich fortyfikacji (*sedium occupatio, aedificatio, munitio*), kwestia zawierania traktatów sojuszniczych (*foedera*) i poselstw (*legationes*), a także prowadzenia wojen i różnorodnych zagadnień z nimi związanych (*bella, postliminium, captivitates*). Jeżeli tylko uświadomimy sobie, że postanowienia traktatów z barbarzyńcami regulowały zapewne również kwestię ich *status civitatis* na zasadzie odmowy przyznania im rzymskiego obywatelstwa oraz *ius conubii*⁵², wyjaśniona zostanie także kwestia „prywatnoprawnego” elementu definicji, a zatem zakazu mieszanych małżeństw.

W tym kontekście warto jednak zauważyć, że w literaturze formułowany jest również pogląd, iż św. Izydor miał w tym miejscu na myśli niedopuszczalność związków między chrześcijanami a osobami o innej afiliacji konfesyjnej⁵³. Oczywiście i taka interpretacja jest możliwa. Z pewnością w takim duchu rozumiany był ten fragment definicji Izydora przez średniowiecznych dekretystów, o czym będzie okazja jeszcze wspomnieć. Teza o religijnym podłożu *conubia inter alienigenas prohibita* została sformułowana przez Alvaro d’Ors, a dokładniejszej analizie poddana przez Barta Wautersa. Ten poparł ją odwołaniem do

⁵¹ M. WILCZYŃSKI, *op. cit.*, s. 494.

⁵² *Ibidem*, s. 486. Nie oznacza to jednocześnie, że małżeństwa między Rzymianami i barbarzyńcami się w praktyce nie zdarzały – w tym względzie zob. R. SORACI, *Richerche sui conubia tra romani e germani nei secoli IV-VI*, Catania 1974; R.C. BLOCKLEY, *Roman-Barbarian Marriages in the Late Empire*, «Florilegium» 4/1982, s. 63-79.

⁵³ A. D’ORS, *op. cit.*, s. 11; B. WAUTERS, *op. cit.*, s. 535.

wielu źródeł, w tym kanonów synodów galijskich w Arles (306 r.), Agde (506 r.) oraz Clermont (535 r.)⁵⁴. Katalog ten można byłoby uzupełnić o postanowienia kanonu 15 przyjętego podczas synodu w hiszpańskiej Elwirze (306 r.)⁵⁵, być może znane Izidorowi, który w końcu zamieszkiwał Półwysep Iberyjski. Synod w Elwirze postanowił mianowicie, że: „Nie wolno wydawać dziewic chrześcijańskich za pogan [tylko dlatego], że takich dziewcząt jest wiele, aby w kwiecie wieku nie popadły w duchowe cudzołóstwo”⁵⁶.

Wauters odwołuje się w tym punkcie również do późnoantycznego ustawodawstwa imperialnego statuującego zakaz małżeństw między chrześcijanami i żydami⁵⁷. Chodzi przede wszystkim o konstytucję Walentyniana II, Teodozjusza Wielkiego i Arkadiusza z 388 r., która zrównywała zawarcie małżeństwa między przedstawicielami wyznawców chrystianizmu i judaizmu z dopuszczeniem się *adulterium*⁵⁸, za co groziła kwalifikowana kara śmierci wykonywana poprzez spalenie żywcem (*crematio vivi*), a nawet obejmująca grozą *poena cullei*. Konstytucja ta została inkorporowana również do *Breviarium Alarici*⁵⁹. Znalazła swoje odzwierciedlenie także w prawodawstwie synodalnym – hiszpańskie synody w Toledo w 589 r. oraz w 633 r. potwierdziły zakaz

⁵⁴ B. WAUTERS, *op. cit.*, s. 535.

⁵⁵ W ogólnym kontekście zakazu małżeństw między katolikami oraz osobami o jakiegokolwiek innej afiliacji wyznaniowej wspomina o postanowieniach synodu w Elwirze H. SIVAN, *The appropriation of Roman law in barbarian hands. 'Roman-barbarian' marriage in Visigothic Gaul and Spain*, [w:] *Strategies of Distinction. The Construction of the Ethnic Communities, 300-800*, red. W. POHL, H. REIMITZ, Leiden-Boston-Köln 1998, s. 202.

⁵⁶ *Conc. Eliberritanum*, can. 15: *Propter copiam puellarum gentilibus minime in matrimonium dandae sunt virgines christianae, ne aetas in flore tumens in adulterio animae resolvatur*. Tłum.: *Synodi et collections legum, I: Acta synodalia ab anno 50 ad annum 381*, red. A. BARON, H. PIETRAS, Kraków 2006, s. 52*.

⁵⁷ B. WAUTERS, *op. cit.*, s. 535.

⁵⁸ C.Th. 3,7,2: *Ne quis christianam mulierem in matrimonium iudaeus accipiat, neque iudaeae christianus coniugium sortiatur. Nam si quis aliquid huiusmodi admisserit, adulterii vicem commissi huius crimen obtinebit, libertate in accusandum publicis quoque vocibus relaxata*.

⁵⁹ *Brev. Al.* 3,7,2.

małżeństw między Żydami i chrześcijanami swoim autorytetem⁶⁰. Drugi z nich odbywał się pod przewodnictwem Izydora z Sewilli.

Ostatecznie Wauters stawia tezę, że zakaz małżeństw mieszanych, o którym pisze św. Izidor, ma dwojaki charakter – dotycząc zarówno różnic o charakterze religijnym, jak i wynikających ze *status civitatis*⁶¹. Słabą stroną tej teorii jest jednak brak bezpośredniego związku między zakazem o charakterze religijnym (wynikającym z norm dyscyplinarnych stanowionych przez prawodawstwo synodalne) a pojęciem *ius gentium*. Co więcej, objaśniając termin *conubium*, św. Izidor odwołuje się do dawnej rzymskiej koncepcji zakazu małżeństw z osobami pozbawionymi obywatelstwa, stwierdzając, że: „Mówimy o *conubium*, gdy równi sobie wchodzi w związek małżeński, jak na przykład obywatele Rzymacy, równi sobie godnością”⁶². Można ewentualnie interpretować stwierdzenie św. Izydora w kontekście społecznym, odnosząc je do braku *conubium* między arystokracją a warstwami niższymi. W każdym razie nijak nie da się tu dostrzec elementu związanego z przynależnością religijną. Pamiętać też należy, że w okresie, gdy powstały *Etymologie*, Wizygoci mieli już konwersję na katolicyzm za sobą – wyznanie to przyjął Rekkared I (zm. 601 r.) w 589 r., nakazując swoim gockim pobratymcom, by uczynili to samo⁶³. Wcześniej byli oni arianami.

Za bardziej prawdopodobną przyjmując zatem należy teorię, że w swojej definicji *ius gentium* św. Izidor odwoływał się do zakazu małżeństw wynikającego z braku *ius conubii* między Rzymianami i barbarzyńcami. Wiadome jest, że w imperialnym prawodawstwie późnoantycznym został on wyraźnie potwierdzony konstytucją cesarza Walentyniana I oraz

⁶⁰ *Conc. III de Tol.*, can. 14; *Conc. IV de Tol.*, can. 63.

⁶¹ B. WAUTERS, *op. cit.*, s. 536.

⁶² Isid., *Etym.* 9,7,21: *Conubium autem non a nupta, sed a nubendo formatum. Dicitur autem conubium, cum aequales in nuptias coeunt, ut puta cives Romani, pari utique dignitate. Conubium autem non est, cum civis Romanus cum Latina iungitur. Quotiens autem conubium non est, filii patrem non sequuntur.* Tłum. fragmentu własne.

⁶³ Wzbudziło to krwawo stłumiony opór części Wizygotów – zob. B. ZIENTARA, *op. cit.*, s. 67. Szerzej na temat ariańskiej konwersji na katolicyzm zob. E.A. THOMPSON, *The Conversion of the Visigoths to Catholicism*, «Nottingham Medieval Studies» 4/1960, s. 4-35.

Walensa z 373 r.⁶⁴, która została później przyjęta również w *Breviarium Alarici*⁶⁵. W czasach Izydora nie miał on już jednak podstaw w normach *ius civile*, co wyraźnie potwierdza *Liber Iudiciorum* (*Lex Visigothorum*) z około 642 r. W zbiorze tym przytacza się ustawę króla Leovigilda (zm. 586 r.), która znosiła dawny zakaz i dopuszczała mieszane małżeństwa⁶⁶. Król postanawiał:

Troskliwa opieka władcy rozpoznawana jest po tym, co czyni dla zapewnienia przyszłych korzyści i dobrodziejstw ludu. Nie mniej wychwalane być winno krzewienie wolności poprzez uchylene postanowień dawnych praw, które niesłusznie zakazywało osobom równym godnością i urodzeniem zawierania małżeństw. Z tych ważkich względów łaskawie postanawiamy, by uchylene postanowienia starszych praw i na wieki ustanowić nowe, zgodnie z którym Got będzie mógł poślubić Rzymiankę i Rzymianin Gotkę po uprzednim wystąpieniu o zgodę na zawarcie takiego małżeństwa. Pozwalamy zawierać prawe związki osobom wolnym między sobą po wcześniejszym uzyskaniu uroczystej zgody rodziny i komesa⁶⁷.

Sam pomysł, by dopuszczać mieszane małżeństwa, niekoniecznie musiał spotkać się z aprobatą dawnej rzymskiej arystokracji, a do tej wszak

⁶⁴ C.Th. 3,14,1: *Nulli provincialium, cuiuscumque ordinis aut loci fuerit, cum barbara sit uxore coniugium, nec ulli gentilium provincialis femina copuletur. Quod si quae inter provinciales atque gentiles affinitates ex huiusmodi nuptiis exstiterint, quod in iis suspectum vel noxium detegitur, capitaliter expietur.*

⁶⁵ *Brev. Al.* 3,14,1.

⁶⁶ Zob. H. SIVAN, 'Roman-barbarian' marriage..., s. 200.

⁶⁷ *Lib. Iud.* 3,1,1: [Ut tam Goto Romana, quam Romano Gotam matrimonio liceat sociari.] *Sollicita cura in principem esse dinoscitur, cum pro futuris utilitatibus beneficia populo providentur; nec parum exultare debet libertas ingenita, cum fractas vires habuerit prisce legis abolita sententia, que incongrue dividere maluit personas in coniuges quas dignitas compares exequabit in genere. Ob hoc meliori proposito salubriter censentes, prisce legis remota sententia hac in perpetuum valitura lege sancimus: ut tam Gotus Romanam, quam etiam Gotam Romanam si coniugem habere voluerit, premissa petitione dignissimam, facultas eis nubendi subiaceat, liberumque sit libero liberam, quam voluerit, honesta coniunctione, consultum perquirendo, prosapie sollemniter consensu comite, percipere coniugem.* Tłum. własne.

warstwy społecznej zaliczał się św. Izydor⁶⁸. Szczególnie bolesne musiało być akcentowanie przez władcę równości „godności i urodzenia” wolnych Gotów i Rzymian⁶⁹. Święty Izydor nie negował jednak prawodawczych kompetencji władców barbarzyńskich. Można przypuszczać, że stawał je na równi z uprawnieniami cesarskimi, na co wskazuje zawarta w *Etymologiach* definicja konstytucji oraz edyktów: „Konstytucją lub edyktem jest to, co król bądź imperator ustanawia lub obwieszcza w formie konstytucji lub edyktu”⁷⁰. Król Wizygotów mógł więc derogować cesarskie konstytucje. Odnosiło to jednak skutki wyłącznie w sferze prawa obywatelskiego (*ius civile*). Umieszczając zatem w definicji *ius gentium* sformułowanie *conubia inter alienigenas prohibita*, św. Izydor najprawdopodobniej nawiązywał do niezachowanych obecnie tekstów traktatów zawieranych przez Cesarstwo z ludami barbarzyńskimi. W jego czasach zakaz mieszanych małżeństw rzymsko-gockich nie znajdował bowiem podstawy normatywnej w prawodawstwie królewskim.

Podsumowując tę część rozważań, można przyjąć, że ogół okoliczności politycznych i społecznych, które stanowiły część szerszego procesu upadku Cesarstwa Zachodniorzymskiego, stworzył warunki korzystne dla redefinicji pojęcia *ius gentium*⁷¹. Pluralizm organizmów państwowych utrzymujących wzajemne relacje zawsze sprzyja rozwojowi zasad normatywnych, które relacje te mają regulować – tak było w przypadku greckich *poleis*, monarchii hellenistycznych i republikańskiego Rzymu⁷²,

⁶⁸ Nadmienić trzeba, że pierwotnie zniesienie zakazu mieszanych małżeństw rzymsko-gockich miało ograniczone znaczenie z uwagi na omówione już względy wyznaniowe. Goci, jak wiadomo, byli arianami. Por. H. SIVAN, *'Roman-barbarian' marriage...*, s. 202.

⁶⁹ Równość odnosiła się oczywiście do osób o różnym pochodzeniu, lecz urodzonych w ramach jednego stanu (klasy społecznej) – P.D. KING, *Law and Society in the Visigothic Kingdom*, Cambridge 1972, s. 232.

⁷⁰ Isid., *Etym.* 5,13,1: *Constitutio vel edictum, quod rex vel imperator constituit vel edicit*. Tłum. za: IZYDOR z SEWILLI, *op. cit.*, s. 55.

⁷¹ Por. G. LOMBARDI, *op. cit.*, s. 386-388; S. PULIATTI, *op. cit.*, s. 27.

⁷² Zob. G. BAVIERA, *Il diritto internazionale dei Romani*, Modena 1898; C. PHILIPSON, *The International Law and Custom of Ancient Greece and Rome*, I-II, London 1911; D.J. BEDERMAN, *International Law in Antiquity*, Cambridge 2001 (autor odnosi się

czy w końcu w sytuacji, która zaistniała w Zachodniej Europie od V w.⁷³ Wydaje się zatem, że św. Izydor z Sewilli oddał w swojej definicji *ius gentium* takie rozumienie tego terminu, jakie w praktyce było przyjęte na obszarze dawnego Cesarstwa w początkach VII w. po Chr.

4. RECEPCJA DEFINICJI IUS GENTIUM ŚW. IZYDORA W OKRESIE DOJRZAŁEGO ŚREDNIOWIECZA I WCZESNEJ NOWOŻYTNOŚCI

Etymologie św. Izydora – jako uniwersalne kompendium ówczesnej wiedzy – już we wczesnym średniowieczu cieszyły się dużą popularnością. Jak wskazują Antoni Dębiński i Maciej Jońca, „Dzieło Izydora było masowo kopiowane jeszcze za życia autora”⁷⁴. Znał je z pewnością mnich Alkuin (zm. 804 r.), który kierował szkołą pałacową przy dworze Karola Wielkiego⁷⁵. Zdobywanie wiedzy prawniczej w VIII i IX w. odbywało się między innymi w oparciu o księgę V *Etymologii*, która w dwu manuskryptach zachowała się jako odrębny traktat zredago-

również do starożytnego Bliskiego Wschodu); I. LERACZYK, *Ius belli et pacis w republikańskim Rzymie*, Lublin 2018, s. 19 i n.

⁷³ Por. S. PULIATTI, *op. cit.*, s. 30, który spogląda na kwestię tę niejako z odwrotnej perspektywy, opisując tendencje, które przyczyniły się do rozwoju koncepcji *ius gentium* charakterystycznej dla klasycznej jurysprudenckiej. Chodzi przede wszystkim o specyficzną strukturę nieomal uniwersalnego (podług ówczesnej znajomości geografii) imperium, w którym powstały warunki sprzyjające do wykształcenia się norm wspólnych dla poszczególnych zamieszkujących je ludów zwłaszcza w zakresie wymiany towarowo-pieniężnej. W tym kontekście zupełnie zrozumiałe jest, dlaczego Ulpian odnosił pojęcie *ius gentium* do prawa prywatnego (D. 1,1,1,2). Prawo publiczne, stanowiąc normatywne spoiwo rzymskiej państwowości, nie dawało przestrzeni do wykształcenia się norm o podobnym charakterze. Trzeba jednak dodać, że w literaturze dostrzega się pewne załóżki stosowania pojęcia *ius gentium* również w zakresie norm o charakterze antycypującym dzisiejsze znaczenie „prawa międzynarodowego publicznego” – w tym względzie zob. przykładowo: G. LOMBARDI, *op. cit.*, s. 387-388, oraz M. KASER, *op. cit.*, s. 11, a także s. 49 i n.

⁷⁴ A. DĘBIŃSKI, M. JOŃCA, *Słowo wprowadzenia*, [w:] IZYDOR Z SEWILLI, *op. cit.*, s. 16.

⁷⁵ P. RICHÉ, *Enseignement du droit en Gaule du Vie au XIe siècle*, «Ius Romanum Medii Aevi» Pars I 5b, Mediolani 1965, s. 14-15.

wany wspólnie z Brewiarzem Alaryka oraz *Lex Romana Burgundionum*, a także rozprawką *De gradibus romanorum*, która również zawierała definicje prawnicze⁷⁶.

Prawdziwym przełomem była jednak recepcja omówionych wyżej definicji św. Izydora w tzw. Dekrecie Gracjana (*Concordia discordantium canonum*, ok. 1140 r.)⁷⁷. W XII i XIII w. interpretacja pojęcia *ius gentium* postępowała w związku z tym dwutorowo – glosatorzy prawa rzymskiego pozostawali wierni koncepcji prawa narodów zawartej w Digestach Justyniańskich, natomiast kanonistyka – mimo coraz silniej dostrzegalnych wpływów prawa rzymskiego – zasadniczo stanęła na gruncie definicji, którą w ślad za św. Izydorem powtórzył boloński mnich Gracjan⁷⁸. Co za tym idzie, poszczególne elementy tej właśnie definicji stały się przedmiotem zainteresowania dekretystów, którzy dokonywali ich egzegezy, początkowo dosyć prostej i raczej mało twórczej.

Przykładem może być fragment z Summy do Dekretu Gracjana, którego autorem był Paucapalea. Objaśniał on poszczególne elementy definicji *ius gentium* w następujący sposób:

Prawem narodów jest to, które ludy między sobą ustanowiły, to jest zajmowanie terytoriów zwyciężonych wrogów oraz budowa tam domów i fortyfikacji. Prowadzenie wojen, czyli odpowiedź siłą na siłę. Zasady dotyczące jeńców, czyli pochwyconych wrogów. Niewola, gdyż kto pochwyci jeńców, czyni ich niewolnikami. Z prawa naturalnego bowiem od początków wszyscy ludzie rodzą się wolni. Prawo powrotu, gdyż ten, kto z niewoli ucieknie

⁷⁶ *Ibidem*, s. 16.

⁷⁷ Decretum Gratiani dist. I cap. 9: *Ius gentium est sedium occupatio, edificatio, munitio, bella, captiuitates, seruitutes, postliminia, federa pacis, induciae, legatorum non uiolantium religio, conubia interalienigenas prohibita. §. 1. Hoc inde ius gentium appellatur, quia eo iure omnes fere gentes utuntur.*

⁷⁸ S. RAMIREZ, *op. cit.*, s. 35-36. Proces ten szerzej opisują: K.-H. ZIEGLER, *Die römische Grundlagen des europäischen Völkerrechts*, «Ius Commune» 4/1972, s. 1-27; J. CANNING, *The Medieval Roman and Canon Law Origins of International Law*, [w:] *Medieval Foundations of International Relations*, red. W. BAIN, New York 2017, s. 102-116; D. FEDELE, *Ius gentium: The Metamorphoses of a Legal Concept (Ancient Rome to Early Modern Europe)*, [w:] *Empire and Legal Thought. Ideas and Institutions from Antiquity to Modernity*, red. E. CAVANGH, Leiden 2020, s. 213-251.

do swoich, odzyskuje wszystkie uprzednio posiadane prawa. [...] Traktaty pokojowe, czyli pewnego rodzaju zobowiązania wiążące mocą przysięgi, wymiany zakładników lub zastawu, pomagające utrzymać pokój. Rozejmy wojenne. Ambasadorom, czyli wysłannikom, zapewnia się nietykalność, tj. jeżeli posłaniec do wrogów został przez nich spotkany, nie zostanie pochwycony w niewolę ani nie zastosuje się wobec niego siły, lecz nie doznawszy krzywdy, zostanie puszczony wolno. Zakaz małżeństw z cudzoziemcami, gdyż [pochodzący z] jednego narodu i równi godnością tworzą wspólnoty [rodzinne], członkowie ludu [chrześcijańskiego] nie mogą pojąć żon spośród Żydówek i Żydzi spośród przedstawicielek [naszego] ludu⁷⁹.

W zbliżony sposób pojęcie *ius gentium* objaśniali inni wybitni dekretyści, jak Rufinus z Bolonii (zm. 1210 r.) czy Stefan z Tournai⁸⁰.

Bardziej twórczy charakter miały formułowane na kanwie definicji Izydora glosy, których autorem był przede wszystkim Johannes Teutonicus (zm. 1252 r.). I tak, glosa *Servitutes* dokonuje dość prostej analizy statusu jeńców wojennych, uwzględniając już jednak rozwijaną w ówczesnej kanonistyce koncepcję wojny sprawiedliwej⁸¹. Nie jest to zaskoczeniem,

⁷⁹ *Summa Paucapaleae* ad dist. I, cap. 9, [w:] *Die Summa des Paucapalea über das Decretum Gratiani*, ed. J.F. VON SCHULTE, Giessen 1890, s. 6: *Ius gent. e. illud quod gentes sibi quaedam constituerunt, u test sedium, hostium habita victoria. Occ. aed. num., in terra eorum. Bella, ut vim vi repellant. Capt. ut hostes capiant. Serv. ut qui capiuntur capientium servi efficiuntur. Iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur. Postliminia ut, qui ad propria de captivitate redeunt omnia pristina iura recipiant. [...] Foed. pacis. ut certo vinculo iusiurandi aut obsidum vel pignoris firmam pacem teneant. Induciae bellorum; legator i.e. nuntiorum. non viol. rel., ut scil. [si] nuntii ad hostes ab hostibus mittuntur, non capiuntur vel violenter teneantur sed absque iniuria abire premittantur. Con. int. al. proh. ut aequales natione ac pares dignitate coeant, non gentilis iudaeam sive iudaeam gentilem ducat uxorem.* Tłum. własne.

⁸⁰ Zob. Rufinus von Bologna, *Summa decretorum*, ed. H. SINGER, Paderborn 1902 (reprint: 1963) ad dist. I, cap. 9, s. 10; *Die Summa Des Stephanus Tornacensis über Das Decretum Gratiani*, ed. J.F. VON SCHULTE, Giesen 1891, ad dist. I, cap. 9, s. 10-11. Por. również S. RAMIREZ, *op. cit.*, s. 38.

⁸¹ Gl. *Servitutes* ad Decretum Gratiani dist. I cap. 9: *Si ergo bellum iustum est, qui capitur, fit servuus capientis [...], et secundum hoc peccat taliter captus, si recedat a domino suo [...], sed si bellum non est iustum, licitum est ei fugere dum potest [...].*

ponieważ to właśnie Johannes Teutonicus ugruntował koncepcję wojny sprawiedliwej w głosie *Quod autem*. Stosownie do niej wojna nie może być uznana za sprawiedliwą z uwagi na pięć kryteriów: [1] *persona* – gdy toczy ją osoba duchowna (chodzi o duchownych-feudałów); [2] *res* – gdy nie ma ona na celu odzyskania utraconych dóbr lub obrony ojczyzny; [3] *causa* – gdy wojna nie toczy się z konieczności, ale z wolnej woli; [4] *animus* – gdy wojna toczy się z zemsty; [5] *auctoritas* – gdy wojna toczy się bez zgody władcy („princepsa”)⁸².

W ślad za Dekretem Gracjana definicję św. Izydora przytoczył także św. Rajmund z Pennafort (zm. 1275 r.), redaktor tzw. Dekretałów Grzegorza IX (*Decretales Gregorii IX z 1234 r.*)⁸³. Rajmund był uznanym autorytetem, na którego koncepcjach bazowała niezwykle postępową tzw. polską szkołą *ius gentium*, której najwybitniejszymi przedstawicielami byli Stanisław ze Skarbimierza (zm. 1431 r.) oraz Paweł Włodkowic (zm. 1435 r.)⁸⁴. Do *Etymologii* św. Izydora chętnie odwoływał się również św. Tomasz z Akwinu. Akwinata rozważa kwestię prawidłowości podziału prawa ludzkiego (*divisionem legum humanarum sive iuris humani*) dokonanego przez św. Izydora, w którym do kategorii prawa ludzkiego zaliczone zostało *ius gentium*, z uwagi na to, że było ono stosowane przez „niemal wszystkie ludy” (*omnes fere gentes*). Święty Tomasz – stosując scholastyczną metodę wykazywania prawdziwości określonej tezy najpierw przez wymienianie, a następnie obalenie argumentów do niej przeciwnych – wskazuje, że św. Izydor, objaśniając pojęcie prawa

Ioan. Cyt. wedle wydania: *Decretum Gratiani, emendatum et notationibus illustratum; Una cum glossis*, Lugduni 1624.

⁸² Gl. *Quod autem* ad Decretum Gratiani causa XXIII qu. 2 c. 1.

⁸³ *Sancti Raimundi de Pennafort summa*, Veronae 1744, lib. I, tit. 1, § 5, fol. 29-30.

⁸⁴ Na temat polskiej szkoły *ius gentium* zob. Paweł Włodkowic, Stanisław ze Skarbimierza, Benedykt Hesse, Mateusz z Krakowa, *Prawo ludów i wojna sprawiedliwa*, tłum. J. ŁUKASZEWSKA-HABERKO, red. M.A. CICHOCKI, A. TALAROWSKI, Warszawa 2018. Ponadto w ramach tego samego projektu wznowiona została praca L. EHRLICHA, *Paweł Włodkowic i Stanisław ze Skarbimierza*, Warszawa 2017, oraz wydany zbiór tekstów różnych polskich autorów (S. WIELGUS, J. DOMAŃSKI i in.): *Paweł Włodkowic i polska szkoła prawa międzynarodowego*, red. M.A. CICHOCKI, A. TALAROWSKI, Warszawa 2018. Zob. także S. BEŁCH, *Paulus Vladimiri and his doctrine concerning international law and politics*, I-II, Berlin-Boston 2017-2018.

naturalnego (*ius naturale*), podkreśla, że jest ono „wspólne wszystkim narodom” (*commune omnium nationum*), stąd też można byłoby przypuszczać, że *ius gentium* nie zalicza się do sfery pozytywnego prawa ludzkiego (*ius positivum humanum*), ale prawa naturalnego⁸⁵. Akwinata zauważa jednak, że takiej wykładni *Etymologii* św. Izydora przeczy sama *auctoritas* ich autora i jest ona w tym względzie wystarczająca⁸⁶. Dalej jednak nie odnosi się do definicji *ius gentium* zawartej w *Etymologiach* w żadnym fragmencie Summy Teologicznej. Częściowo bazuje na źródłach rzymskich, częściowo zaś tworzy własną, autonomiczną koncepcję *ius gentium*. W tzw. traktacie o sprawiedliwości św. Tomasz z Akwinu poprzez termin *ius gentium* rozumie bowiem społeczny porządek funkcjonowania wszystkich ludzi opierający się na rozumie naturalnym (*naturalis ratio*)⁸⁷.

Zaproponowana przez św. Izydora definicja *ius gentium* była znakomitym punktem wyjścia do stworzenia koncepcji prawa narodów w znaczeniu antycypującym współczesne prawo międzynarodowe publiczne. Stąd też odniesienia do niej odnaleźć można w pracach przedstawicieli późnej scholastyki hiszpańskiej, którzy odwoływali się również do źródeł rzymskich oraz do dzieł św. Tomasza z Akwinu. Podejście ich nie było jednak bezkrytyczne – chociażby Franciszek Suarez (zm. 1617 r.) w traktacie *De legibus ac Deo legislatore* wskazywał, że św. Izydor „[...] nie zdefiniował prawa narodów, lecz wyjaśnił jego znaczenie poprzez pewne przykłady zawierające przyzwolenia [na określone działania], nie mające natomiast charakteru zasad”⁸⁸. Suarez nie deprecjonuje w ten sposób św. Izydora – uznając odmienny od prawa naturalnego

⁸⁵ S.Th. I-II, q. 95, a. 4, arg. 1: *Ad quartum sic proceditur. Videtur quod inconvenienter Isidorus divisionem legum humanarum ponat, sive iuris humani. Sub hoc enim iure comprehendit ius gentium, quod ideo sic nominatur, ut ipse dicit, quia eo omnes fere gentes utuntur. Sed sicut ipse dicit, ius naturale est quod est commune omnium nationum. Ergo ius gentium non continetur sub iure positivo humano, sed magis sub iure naturali.*

⁸⁶ S.Th. I-II, q. 95, a. 4, s.c.: *In contrarium auctoritas Isidori sufficit.*

⁸⁷ Zob. S.Th. II-II, q. 57, a. 3.

⁸⁸ FRANCISCO SUAREZ, *Tractatus de legibus ac Deo legislatore*, Moguntiae 1619, lib. II, cap. 18, fol. 105: *Nam Isidorius 5 Etymolog. cap. 4 et 6 ubi dicit, ius naturale esse illud, quod est commune omnibus rationibus: ius autem gentium non definit, sed explicat*

charakter *ius gentium*, dokonuje również rozbudowanej egzegezy przykładów podawanych przez biskupa Sewilli, akceptując w ten sposób ich poprawność⁸⁹.

Charakterystyczne jest, że jakkolwiek to właśnie definicja św. Izydora antycypowała pojęcie prawa narodów jako odpowiednika „prawa międzynarodowego publicznego”, to w literaturze świeckiej nie znajdziemy do niej odniesień. „Ojcowie prawa międzynarodowego”, wielcy juryści wczesnonowożytni, tacy jak Alberico Gentili (zm. 1608 r.), Hugo Grocjusz (zm. 1645 r.), Richard Zouch (zm. 1661 r.), Samuel von Pufendorf (zm. 1694 r.) czy żyjący już na przełomie XVII i XVIII w. Christian Thomasius (zm. 1728 r.), Gottfried Wilhelm Leibniz (zm. 1716 r.) oraz Cornelius van Bynkershoek (zm. 1743 r.) nie powoływali jej wprost ani też za pośrednictwem odwołania do Dekretu Gracjana, mimo że chętnie odnosili się do mniej adekwatnych poglądów rzymskich jurystów okresu prawa klasycznego, a nie stronili także od twórczości innych niż Izydor pisarzy wczesnochrześcijańskich. Gdy jednak pisali o treści pojęcia *ius gentium*, stali ewidentnie na gruncie izydoriańskiego rozumienia tego terminu, jedynego, które mogło stać się fundamentem dla nowożytnego prawa międzynarodowego.

5. WNIOSKI

Definicja *ius gentium*, którą w swoich *Etymologiach* zaproponował św. Izydor z Sewilli, może być uważana za postępową. Kojarzy się ją przede wszystkim w kontekście antycypacji prawa międzynarodowego publicznego, co rzeczywiście przekłada się na jej ogromne znaczenie historyczne. Analiza sytuacji społeczno-politycznej, w której przyszło żyć św. Izydorowi – upadek Cesarstwa Zachodniorzymskiego i okrzepnięcie niezależnych państw barbarzyńskich prowadzących aktywną politykę zagraniczną – prowadzi jednak do wniosku, że św. Izydor oddał takie

tantum per quaedam exempla, quae concessionem tantum continent, non praecepta, ut postea videbimus. Tłum. własne.

⁸⁹ *Ibidem*, fol. 106.

znaczenie terminu *ius gentium*, jakie było adekwatne w jego epoce. Koncepcja prawa narodów wypracowana przez rzymską jurysprudence była w tym względzie anachronizmem, a jej powołanie w justyniańskiej kompilacji jest wynikiem tendencji klasycystycznych, które w Europie Zachodniej nie miały w VII w. racji bytu. Izydor nie znał zresztą dzieła Justyniana, nie wymienia nawet cesarza w swoim zestawieniu wielkich prawodawców.

W średniowieczu izydoriańska definicja *ius gentium*, wraz z innymi fragmentami księgi V *Etymologii*, została recypowana w Dekrecie Gracjana. Otworzyło to nowy horyzont interpretacyjny, dzięki któremu to właśnie kanoniści jako pierwsi rozwinęli teoretyczną refleksję nad normatywną regulacją stosunków między poszczególnymi władcami i całymi ludami. Ich rozważania częściowo dotyczyły tych samych problemów, które analizowali legiści – zakresu władzy papieża, cesarza i poszczególnych monarchów oraz relacji między *ius gentium* a prawem naturalnym. Stając na gruncie definicji św. Izydora, mogli stać się jednak pionierami w innych kwestiach, takich jak rozbudowana teoria wojny sprawiedliwej (*bellum iustum*) czy stosunki między chrześcijanami a ludami pogańskimi, w tym również w zakresie dotyczącym dopuszczalności zajmowania przez chrześcijan ziem, które pozostawały pod władzą pogan. Problematyka ta – wskutek odkrycia „Nowego Świata” – stała w centrum zainteresowania wczesnonowożytnej jurysprudence zajmującej się teorią *ius gentium*. Jej przedstawiciele, jakkolwiek niechętnie odwoływali się do św. Izydora, to *de facto* zaaprobowali proponowaną przez niego definicję prawa narodów. Obrazowo można by stwierdzić, że rozważając treść pojęcia *ius gentium*, „myśleli Izydorem”, mimo że nie chcieli się do tego przyznać. Na tym właśnie polega historyczne znaczenie definicji *ius gentium* św. Izydora z Sewilli – stała się ona fundamentem, na którym można było wznosić gmach nowożytnego prawa międzynarodowego publicznego.

HISTORYCZNE ZNACZENIE DEFINICJI ‘IUS GENTIUM’ ŚW. IZYDORA Z SEWILLI

Streszczenie

Zaproponowana przez św. Izydora z Sewilli (ok. 560-636) definicja pojęcia *ius gentium* stanowi jeden z najciekawszych fragmentów księgi V jego *Etymologii* (*Etymologiarum sive Originum libri XX*). Święty Izydor antycypuje w niej rozumienie pojęcia *ius gentium*, które charakteryzowało wczesnonowożytną jurysprudencję i stanowiło fundament dla wykształcenia teorii współczesnego prawa międzynarodowego publicznego. Celem artykułu jest analiza izydoriańskiej definicji *ius gentium* z trzech perspektyw. Pierwsza z nich ma na celu charakterystykę definicji św. Izydora z uwzględnieniem rzymskich źródeł jurydycznych. Druga uwzględnia współczesny biskupowi Sewilli kontekst polityczny i społeczny. Trzecia perspektywa powinna obejmować szerszą panoramę historyczną i koncentrować się na recepcji zawartego w *Etymologiach* ujęcia kategorii *ius gentium* w późniejszych stuleciach. Pozwoli to na dokonanie prawidłowej oceny historycznego znaczenia definicji *ius gentium* zaproponowanej przez św. Izydora z Sewilli.

THE HISTORICAL SIGNIFICANCE OF THE DEFINITION OF THE TERM ‘IUS GENTIUM’ PROPOSED BY ST. ISIDORE OF SEVILLE

Summary

The definition of the concept of *ius gentium* proposed by St. Isidore of Seville (c. 560-636) is one of the most interesting parts of Book Five of his *Etymologies* (*Etymologiarum sive Originum libri XX*). St. Isidore anticipates the understanding of the concept characteristic for early modern jurisprudence and constituting the foundation for the theory of contemporary public international law. The aim of this paper is to analyze the Isidorian definition from three perspectives. The first is to characterize St. Isidore's definition, taking Roman juridical sources into account. The second looks at the political and social context of St.

Isidore's times. In the third perspective, the aim is to cover a broader historical panorama and focus on the reception of the Isidorian approach to the category of *ius gentium* in later times. This will help to make a thorough assessment of the historical significance of the definition of *ius gentium* proposed by St. Isidore of Seville.

Słowa kluczowe: Izydor z Sewilli; *ius gentium*; prawo narodów.

Keywords: Isidore of Seville; *ius gentium*; the law of nations.

Literatura

- BARNISH S.J.B., *Taxation, Land and Barbarian Settlement in the Western Empire*, «Papers of the British School at Rome» 54/1986, s. 170-195.
- BAVIERA G., *Il diritto internazionale dei Romani*, Modena 1898.
- BEDERMAN D.J., *International Law in Antiquity*, Cambridge 2001.
- BEŁCH S., *Paulus Vladimiri and his doctrine concerning international law and politics*, I-II, Berlin-Boston 2017-2018.
- BLOCKLEY R.C., *Roman-Barbarian Marriages in the Late Empire*, «Florilegium» 4/1982, s. 63-79.
- CANNING J., *The Medieval Roman and Canon Law Origins of International Law*, [w:] *Medieval Foundations of International Relations*, red. W. BAIN, New York 2017, s. 102-116.
- CHURUCCA J. de, *La definición isidoriana de 'ius gentium'*, «Estudios de Deusto» 30(68)/1982, s. 71-95.
- Die Summa des Paucapalea über das Decretum Gratiani*, ed. J.F. VON SCHULTE, Giessen 1890.
- Die Summa Des Stephanus Tornacensis über Das Decretum Gratiani*, ed. J.F. VON SCHULTE, Giesen 1891.
- EHRlich L., *Paweł Włodkowic i Stanisław ze Skarbimierza*, Warszawa 2017.
- FEDELE D., *Ius gentium: The Metamorphoses of a Legal Concept (Ancient Rome to Early Modern Europe)*, [w:] *Empire and Legal Thought. Ideas and Institutions from Antiquity to Modernity*, red. E. CAVANGH, Leiden 2020, s. 213-251.
- GAUPP E., *Die Germanischen Ansiedlungen und Landtheilungen in den Provinzen des Römischen Westreiches*, Breslau 1844.
- GOFFART W., *Administrative Methods of Barbarian Settlement in the Fifth Century: The Definitive Account*, [w:] *Gallien in Spätantike und Frühmittelalter. Kulturgeschichte einer Region*, red. S. DIEFENBACH, G.M. MÜLLER, Berlin-Boston 2013, s. 45-56.

- IZYDOR Z SEWILLI, *O prawach*, red. A. DĘBIŃSKI, M. JOŃCA, Lublin 2021.
- KANTOROWICZ H., *Studies in the Glossators of the Roman Law*, Cambridge 1938.
- KASER M., *Ius Gentium*, Köln-Weimar-Wien 1993.
- KING P.D., *Law and Society in the Visigothic Kingdom*, Cambridge 1972.
- KORANYI K., *Powszechna historia państwa i prawa w zarysie*, t. II, *Epoka feudalizmu*, Warszawa 1955.
- LERACZYK I., *Ius belli et pacis' w republikańskim Rzymie*, Lublin 2018.
- LOMBARDI G., *Sul concetto di 'ius gentium'*, Roma 1947.
- LOT F., *Du régime de l'hospitalité*, «Revue belge de philologie et d'histoire» 7.3/1928, s. 975-1011.
- MODZELEWSKI K., *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004.
- D'ORS A., *En torno a la definicion isidoriana del 'ius gentium'*, [w:] *Derecho de gentes y organización internacional*, I: Santiago de Chile 1956, s. 11-40.
- Paweł Włodkowic i polska szkoła prawa międzynarodowego, red. M.A. CICHOCKI, A. TALAROWSKI, Warszawa 2018.
- PHILIPSON C., *The International Law and Custom of Ancient Greece and Rome*, I-II, London 1911.
- Prawo ludów i wojna sprawiedliwa*, tłum. J. ŁUKASZEWSKA-HABERKO, red. M.A. CICHOCKI, A. TALAROWSKI, Warszawa 2018.
- PULIATTI S., *Ius gentium' e disciplina dei rapporti internazionali in Isidoro di Siviglia*, [w:] *Ravenna Capitale. Uno sguardo ad Occidente. Romani e Goti – Isidoro di Siviglia*, red. G. BASSANELLI SOMMARIVA, S. TAROZZI, Dogana 2012, s. 27-38.
- RAMIREZ S., *El derecho de gentes. Examen critico de la filosofia del derecho de gentes desde Aristoteles hasta Francisco Suarez*, Madrid-Buenos Aires 1955.
- RICHE P., *Enseignement du droit en Gaule du Vie au XIe siècle*, «Ius Romanum Medii Aevi» Pars I 5b, Mediolani 1965.
- RUFINUS von BOLOGNA, *Summa decretorum*, ed. H. SINGER, Paderborn 1902 (reprint: 1963).
- SCHOLL CH., *'Imitatio Imperii'? Elements of Imperial Rule in the Barbarian Successor States of the Roman West*, [w:] *Transcultural Approaches to the Concept of Imperial Rule in the Middle Ages*, red. Ch. SCHOLL, T.R. GEBHARDT, J. CLAUSS, Frankfurt am Main-New York 2017, s. 19-40.
- SIVAN H., *On 'Foederati', 'Hospitalitas', and the Settlement of the Goths in A.D. 418*, «The American Journal of Philology» 108.4/1987, s. 759-772.
- SIVAN H., *The appropriation of Roman law in barbarian hands. 'Roman-barbarian' marriage in Visigothic Gaul and Spain*, [w:] *Strategies of Distinction. The Construction of the Ethnic Communities, 300-800*, red. W. POHL, H. REIMITZ, Leiden-Boston-Köln 1998, s. 189-203.

- SORACI R., *Ricerche sui conubia tra romani e germani nei secoli IV-VI*, Catania 1974.
- ŚWIĘTOŃ A., *Odowiedzialność żołnierzy za szkody wyrządzone na majątku osób prywatnych ('privati') w świetle 7 księgi Kodeksu Teodozjańskiego – zarys problemu*, «Studia Prawnoustrojowe» 27/2015, s. 85-101.
- Synodi et collections legum, I: Acta synodalia ab anno 50 ad annum 381*, red. A. BARON, H. PIETRAS, Kraków 2006.
- TARWACKA A., *O sprawiedliwości i prawie: 1 tytuł 1 księgi Digestów: tekst – tłumaczenie – komentarz*, «Zeszyty Prawnicze» 3.2/2003, s. 357-370.
- THOMPSON E.A., *The Conversion of the Visigoths to Catholicism*, «Nottingham Medieval Studies» 4/1960, s. 4-35.
- TYSZKA P., *Prawa barbarzyńskie o czynach przeciw ciału i cielesności człowieka (od końca V do początków IX wieku). Corpus hominis jako kategoria kulturowa*, Lublin 2010.
- WAUTERS B., *Isidore of Seville on 'Ius Gentium': The View of a Theologian*, «The Journal of the History of International Law» 23.5/2021, s. 529-555.
- WILCZYŃSKI M., *Germanie w służbie zachodniorzymskiej w V w. n.e.*, Oświęcim 2018.
- WOLFRAM H., *Historia Gotów*, Warszawa-Gdańsk 2003.
- YOUNG A.T., *'Hospitalitas': Barbarian settlements and constitutional foundations of medieval Europe*, «Journal of Institutional Economics» 14.4/2018, s. 715-737.
- ZALEWSKI B., *'Humanitas' and 'Severitas' On Possible Impact of Christianity on Roman Criminal Law in 4th Century*, «Studia Prawnicze KUL» 80.4/2019, s. 249-272.
- ZALEWSKI B., *'Humanitas' w ustawodawstwie Konstancyntyna Wielkiego. Religia – polityka – prawo*, Lublin 2021.
- ZIEGLER K.-H., *Die römische Grundlagen des europäischen Völkerrechts*, «Ius Commune» 4/1972, s. 1-27.
- ZIENTARA B., *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 2002.
- Starodruki:
- Azo Portius, *Summa Azonis locuples iuris civilis thesaurus*, Basileae 1563.
- Corpus Iuris Civilis Iustiniani. Tomus hic Primus Digestum Vetus continet*, ed. D. Gothofredus, Lugduni 1627.
- Decretum Gratiani, emendatum et notationibus illustratum; Una cum glossis*, Lugduni 1624.
- Francisco Suarez, *Tractatus de legibus ac Deo legislatore*, Moguntiae 1619.
- Placentinus, *In summam Institutiones sive Elementa*, Moguntiae 1535.
- Sancti Raimundi de Pennafort summa*, Veronae 1744.